

VAN RASTER NAAR VECTOR: NEDERLAND WINSTLANDSCHAP

NL

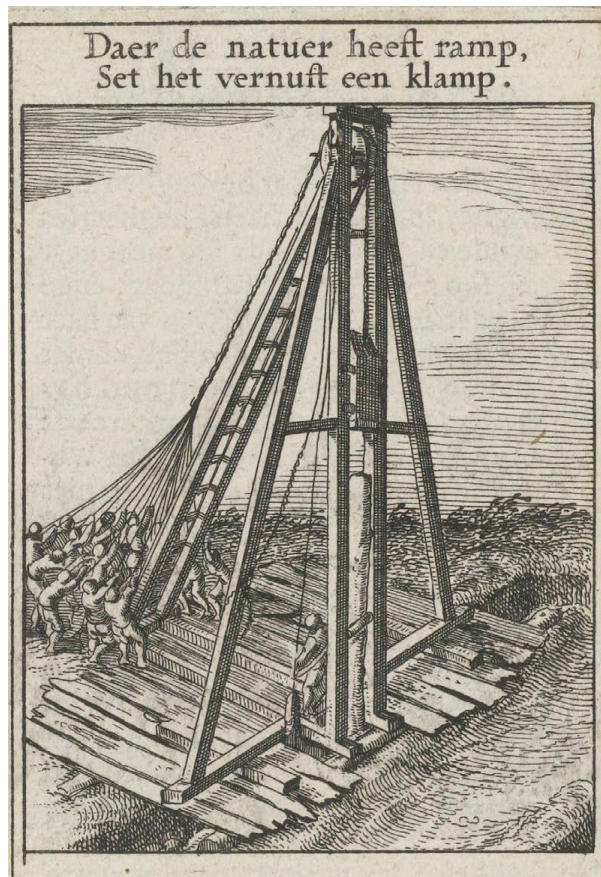
RADIUS
Center for Contemporary Art and Ecology
Kalverbos 20
2611 XW Delft
www.radius-cca.org

DE GRENZEN AAN GROEI Hoofdstuk 2 VAN RASTER NAAR VECTOR: NEDERLAND WINSTLANDSCHAP

EEN GROEPSTENTOONSTELLING OVER DE MAAKBAARHEID EN
VERMARKTING VAN HET NEDERLANDSE LANDSCHAP DOOR HET
MONDIAAL EN GEAVANCEERD KAPITALISME

BERKVELDT
DAAN COUZIJN
MIRTE VAN LAARHOVEN
VERA MENNENS
VÍCTOR MUÑOZ SANZ
SISSEL MARIE TONN & JONATHAN REUS
JOPPE VENEMA
EN WERKEN UIT DE COLLECTIE RIJKSDIENST
VOOR HET CULTUREEL ERFGOED VAN:
JOOP DAM
BEN IKELAAR
EDITH VAN LECKWIJK
EDUARD VAN ZANDEN

Al eeuwen werkt de mens tégen de natuur in Nederland. Dijken worden hoger, polders dieper, we pompen water naar gebieden waar het eerst niet was, en pompen ander water juist weg uit natuurlijke waterrijke gebieden. We bouwen steden, dorpen en wegen, zonder oog te hebben voor de oorspronkelijke natuurlijke dynamiek. De rek in wat de leefomgeving kan verduren is er inmiddels uit. Droogte, overstromingen, bodemdaling, hittestress, piekregens, mislukte oogsten werken we zo—door het aanhoudend uitputten van natuurlijke ecosystemen—meer en meer in de hand. De tijd is aangebroken om nieuwe allianties te smeden mét de natuur en onze gedeelde leefomgeving. De natuur werkt als spons en opslag (denk aan bodems die water opnemen), als barrière tegen weer en wind (denk aan de duinen en de uiterwaarden langs de rivieren), als airco (denk aan bossen en parken, waar het koeler is dan tussen de stenen), en als kraamkamer voor dieren die ons ten goede komen (denk aan insecten en het bodemleven). Bovendien betekent meer natuur, meer plekken waar we tot rust kunnen komen en geestelijk en lichamelijk gezond kunnen blijven: niet alleen voor mensen, maar ook voor de andere vijfenveertigduizend soorten organismen met wie we ons land delen.

Roemer Visscher, *Daer de natuer heeft ramp, set het vernuft een klamp*, 1614.

De groepstentoonstelling VAN RASTER NAAR VECTOR: NEDERLAND WINSTLANDSCHAP zoomt in op de maakbaarheid van het Nederlandse landschap, dat vanaf de aanleg van de eerste polder en de waterwerken tot aan de huidige agrarische stikstofcrisis vrijwel volledig geïndexeerd is geraakt op de vectors van het geavanceerd kapitalisme. Dat wil zeggen: het beschikbare land wordt geplooid ten behoeve van enerzijds winstmaximalisatie, en anderzijds het behoud van het gekende, vrijwel uitsluitend mensgerichte welzijnspeil—door ingrijpende weerstand te bieden aan steeds grilliger omstandigheden. Is de horizon van winstmaximalisatie nog langer houdbaar in Nederland binnen de huidige klimaatcrises? De kunstenaars in de tentoonstelling bieden zowel een historische als een eigentijdse blik op de toekomst van het verkavelde Nederlandse landschap, waarop tegenstrijdige belangen over welzijn en welvaart, over economie, technologie, innovatie en ecologie, hoog spel spelen. In hun werk bieden zij een weerwoord en tegenpunt op de huidige teloorgang van het landschap en de samenhangende afname van biodiversiteit, op zoek naar de mogelijkheden van herstel in regeneratieve meer-dan-menselijke landschappen voor een duurzame, toekomstbestendige en gedeelde leefomgeving.

CONTEXT

Er is een gezegde dat luidt: “God schiep de Aarde, behalve Nederland, want dat deden de Nederlanders zelf.” Al eeuwenlang is de Nederlandse identiteit verbonden aan het vermogen om de natuur te veroveren, het landschap te temmen en geschikt te houden voor menselijke bewoning. Als trotse exporteur van technologieën voor het toe-eigenen van land en het cultiveren van de natuur, is Nederland de meest efficiënte landverwerker ter wereld. Vanaf de eerste polders in de achtste eeuw is de culturele identiteit van Nederland gevormd door drooggelegde zeeën, die inmiddels winstgevende landschappen zijn geworden. In de tentoonstelling bekijken we de erfenis van de polderbouw opnieuw, met in het achterhoofd de huidige en toekomstige ecologische problemen waar Nederland mee kampt. In hoeverre heeft de dringende heroverweging van de manier waarop we het landschap in Nederland vormgeven en ermee omgaan invloed op de sociaal-culturele identiteit ervan, die het meest recentelijk tot uiting kwam in de landbouwcrisis? Hoe lang kunnen we blijven vertrouwen op technologische innovatie (veerkrachtspolitiek), waarin de ecologische uitdagingen niet worden opgelost maar verplaatst of uitgesteld?

De geografie van het huidige Nederlandse landschap en de daarmee gepaarde industrie is niet zo netjes stedelijk, ruraal en landelijk als men dikwijls denkt, als een raster van kavels afgebakend door een landsgrens. Het geavanceerd kapitalisme is volledig globaal en totaliserend. Als we bijvoorbeeld kijken naar de intensieve veeteelt in Nederland draagt deze sector actief bij aan het laten kapen van bossen in Brazilië die plaatsmaken voor het verbouwen van soja. Diezelfde soja wordt uit Brazilië per vrachtvervoer naar Nederland getransporteerd om hier te dienen als veevoer. De met soja gevoerde veestapel wordt in Nederland geslacht en verwerkt tot vlees, waarbij alle stikstof wordt achtergelaten in het vrij beperkte grondoppervlak, om vervolgens vijfenzeventig procent van die vleesproducten te exporteren naar Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en China. Is Nederland geworden tot een (agrarisch) bedrijventerrein? Globaal geavanceerd kapitalisme, zoals het ook Nederland doorkruist en de landsgrenzen overstijgt, heeft niet langer een rand of grens met daarachter één of andere natuurlijke, niet-kapitalistische sfeer: het is een globaal-economische vector. Met die reden is er geen grote ontwikkelingsketen waarin economisch “achtergebleven” landen hun voorlopers volgen op weg naar de top van de waardeketen, noch enige echte wildernis die kan worden bewaard in een soort pure, ongerepte natuurlijke staat. In plaats daarvan heeft kapitaal slechts een ondergeschikt—niet geëxploiteerd—achterland, dat zelf volledig is opgenomen in mondiale waardeketens.

De uitwassen van dit systeem zien we momenteel gereflecteerd in de tanende staat van het Nederlandse landschap. Door schaalvergroting, intensivering en daarmee toenemend verkeer treedt er verschraving van het landschap op. Of we nu spreken over het stikstofdebat, de bescherming van de Waddenzee tegen olieboringen, overstromingen in Limburg of aardbevingen in Groningen, de politieke werkelijkheid is heel buigzaam, de grenzen van ons ecosysteem zijn daarentegen hard. In de tentoonstelling VAN RASTER NAAR VECTOR: NEDERLAND WINSTLANDSCHAP onderzoeken kunstenaars en andere belanghebbenden de mogelijkheid van een meer evenwichtige invulling van het landschap, met voorstellen voor meer circulaire en duurzame verhoudingen tussen economische en ecologische belangen. De deelnemers beschouwen het landschap niet als entiteit waarin het goed is als je er niets aan doet. Landschap is iets waaraan voortdurend gewerkt moet worden zodat de ruimtelijke kwaliteit toeneemt, weliswaar voorbij uitsluitend mensgerichte belangen en als eenzijdig antwoord op klimaatverandering. Hiervoor zijn goede ontwerpers, voorstellingsvermogen en ontwerpkraft nodig.

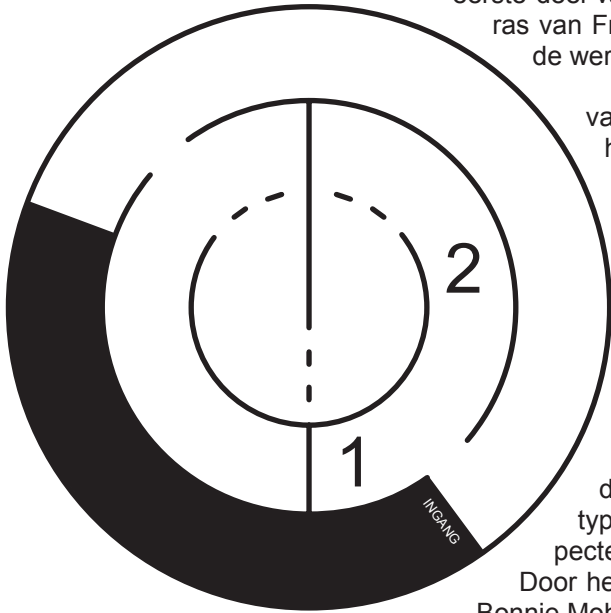
KUNSTWERKEN

1

VÍCTOR MUÑOZ SANZ

Cowborgs in the Polder: True Type

Het huidige transdisciplinaire onderzoek van Víctor Muñoz Sanz gaat over interacties tussen dieren, mensen, robots, datatechnologie en boerderijarchitectuur binnen de context van de geïndustrialiseerde, grootschalige melkveehouderij op het Nederlandse platteland. In deze tentoonstelling presenteert hij het eerste deel van zijn onderzoek dat gericht is op de Holstein-Friesian koe. Dit ras van Friese origine is tegenwoordig het belangrijkste koeienras binnen de wereldwijde, geïndustrialiseerde melkveehouderij.

De presentatie bestaat uit een video-essay waarin beelden van de Holland Holstein Show — een veekeuring ter promotie van het Holsteinras onder Nederlandse boeren — worden afgewisseld met beelden van een interview met Quim Serrabassa, die naast jurylid van deze wedstrijd ook manager is van een bedrijf gespecialiseerd in de genetische selectie van dit ras. In de video wordt *The Ideal True Type Holstein Cow*, oftewel de ideale 'true type' (raszuivere) Holsteinkoe, geïntroduceerd aan de hand van een schilderij dat werd uitgevoerd in opdracht van de Holstein Association USA. Deze afbeelding geldt als de internationale maatstaf voor de perfecte lichaamsverhoudingen die het dier optimaal geschikt moeten maken voor industriële doeleinden, waaronder geautomatiseerde melksystemen. Naast de video toont Muñoz Sanz tevens een gravure van de ideale true type Holsteinkoe met alle afmetingen, verhoudingen en andere aspecten voor het reproduceren van een volmaakt productief exemplaar.

Door het huidige officiële schilderij van de Holsteinkoe door kunstenaar Bonnie Mohr om te zetten naar een diagram, onthult hij de verregaande ontwerpgedachte achter de hedendaagse dierenfokkerij met als doel het optimaliseren van de melkproductie.

In de zeventiende eeuw groeit de koe uit tot een symbool van Hollandse welvaart, en tot op de dag van vandaag is het dier hier een vaste bewoner van het landschap. De huidige, niet-duurzame veehouderij heeft echter ernstige gevolgen voor het milieu, bijvoorbeeld in de vorm van vervuiling door methaan en stikstof, eutrofiëring en de afvoer van grote hoeveelheden verontreinigd water. Om een duurzamere toekomst te bewerkstelligen wordt binnen het huidige ecologische denken de nadruk gelegd op de noodzaak om op een andere manier samen te leven met andere soorten. Maar hoe kunnen we dit bereiken wanneer we maar blijven doorgaan met de exploitatie van dieren binnen onethische systemen van winstbejag?

Dit werk werd mogelijk gemaakt dankzij een belangrijke bijdrage van Divya Agarwal.

2

DAAN COUZIJN

Thinking of Holland

Daan Couzijns schilderijenserie *Thinking of Holland* onderzoekt het concept authenticiteit binnen zeventiende- en achttiende-eeuwse Hollandse landschapsschilderijen en zeegezichten. Pastorale afbeeldingen van het plaatselijke natuurschoon droegen indertijd bij aan een gevoel van nationale trots, terwijl zeegezichten vol Hollandse oorlogsschepen en gezichten op de koloniën de machtige overzeese handel en dominantie verheerlijkten. Dit artistieke erfgoed verspreidde een esthetiek van 'puurheid' en 'schoonheid' via geromantiseerde weergaves van, meestal denkbeeldige en propagandistische, landschappen waarbij het in feite vaak ging om kunstmatig drooggelegde stukken land, dus om polders.

Couzijn, die opgroeide in een polder dicht bij de kust, borduurt hier voort op deze constructie van authenticiteit en culturele identiteit met schilderijen waarin het Nederlandse landschap nóg kunstmatiger en romantischer is weergegeven. Hiervoor programmeerde hij een kunstmatige intelligentie om aan de hand van een database met duizenden zeventiende- en achttiende-eeuwse schilderijen nieuwe interpretaties van landschappen te genereren en deze afbeeldingen vervolgens over te zetten naar schilderijen. Het resultaat is een

serie uiterst kunstmatig ogende landschappen, die dan ook nooit hebben bestaan. Ze zijn geschilderd met olieverf, het artistieke medium bij uitstek voor het afbeelden en duiden van de natuur binnen de Westerse kunstgeschiedenis.

Gelegitimeerd en in stand gehouden door kunsthistorici en nationale musea hebben weergaves van het Nederlandse landschap een belangrijke bijdrage geleverd aan de Nederlandse culturele identiteit. Maar wat zijn verder de gevolgen van het weergeven van een uiterst kunstmatig landschap als een authentieke herinnering aan de historische en culturele structuur van het land? Hoe heeft het normaliseren van ingepolderde gebieden, en de daaruit voortvloeiende logica, bijgedragen aan de nationale trots? En in hoeverre is dit van invloed op het politieke beleid inzake de huidige ecologische crisis?

3

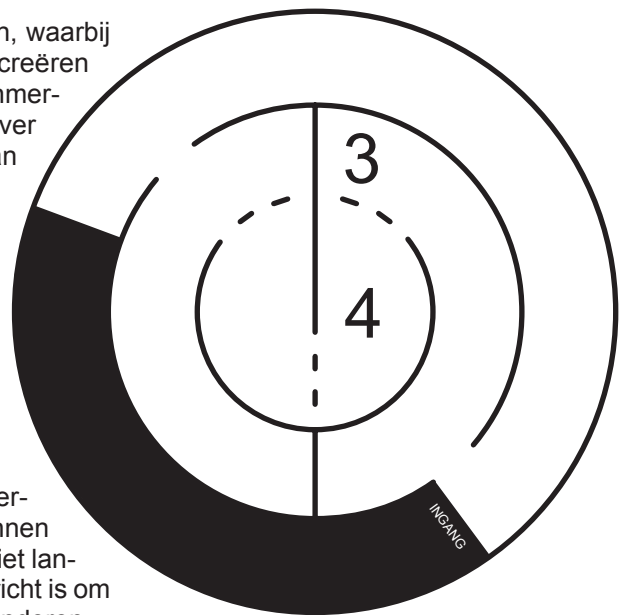
MIRTE VAN LAARHOVEN

Courtesy to Mud

Mirte van Laarhoven ontwikkelt landschapsarchitectuur en sculpturen, waarbij zij zich richt op zelfvoorzienende omgevingen en ecosystemen, het creëren van biotopen en de menselijke ervaring. Als zodanig is haar werk kenmerkend voor een radicale verandering in de manier waarop we denken over natuur in Nederland—van industrial engineering en het veroveren van land tot het luisteren en schikken naar natuurlijke krachten.

Courtesy to Mud, gemaakt in samenwerking met landschapsarchitect Anne Nieuwenhuijs, draait om de baggerindustrie, waarbij zand, slib en andere lagen van de bodem van waterlichamen worden afgegraven. Mogelijke redenen om te baggeren zijn om waterwegen uit te diepen zodat deze bevaarbaar blijven, voor landaanwinning, of om materialen te winnen uit de bodem. Baggeren heeft aanzienlijke gevolgen voor het milieu: het kan leiden tot waterverontreiniging en het kan belangrijke ecosystemen op de zee- en rivierbodem vernietigen.

Mirte van Laarhoven's project bestaat uit een uitgebreid onderzoek naar de invloed van de baggerindustrie op waterlichamen binnen Nederland. Zij pleit voor een herwaardering van bagger, waarbij het niet langer louter als afval van de baggerindustrie—een industrie die erop gericht is om de voortbestaan van de huidige economische systemen te garanderen—gezien wordt. Tachtig procent van de goederen op de wereld worden namelijk vervoerd per schip. Van Laarhoven pleit ervoor om het te zien als een materiaal waarmee gewerkt kan worden binnen architectuur en design, en zo bagger niet langer te zien als een vies materiaal maar als een waardevolle grondstof. In de tentoonstelling is niet alleen onderzoek te zien maar ook verscheidene elementen gemaakt uit acht verschillende soorten bagger, die de verschillende kwaliteiten en eigenschappen van het materiaal tonen. Deze kunnen in tuinen als voedingsbodem voor planten dienen en tegelijkertijd gebruikt worden om bepaalde verhogingen aan te leggen.

4

VERA MENNENS

The Three Stages

The Three Stages is een doorlopend cultureel, historisch en artistiek onderzoek van Vera Mennens naar hoe onze relatie tot 'de Nederlandse natuur' in de loop van de laatste honderdvijftig jaar is veranderd. Ze doet hierbij voorstellen voor alternatieve benaderingen en duurzame en sympathiekere verhoudingen. De kunstenaar verkent in haar project hoe ze historisch en archiefonderzoek op dezelfde manier kan benaderen als haar artistieke praktijk. Daarbij zoekt ze naar mogelijkheden om de manier waarop we 'de Nederlandse natuur' begrijpen en uitleggen kunnen reorganiseren en opnieuw kunnen interpreteren en inrichten. Het werk dat gepresenteerd wordt in de huidige tentoonstelling bestaat uit drie video-essays, een verzameling korte verhalen en een tapijtwerk.

The Meeting (2019) is het eerste hoofdstuk van het project. Het beschrijft een fictief gesprek tussen de kunstenaar en de onderwijzer en natuurbeschermer Eli Heimans (1861-1914) die een belangrijke bijdrage leverde aan de totstandkoming van de Nederlandse natuurbeschermingsbeweging. Het gesprek gaat over hoe het Nederlandse landschap is veranderd in de loop van de geologische evolutie van de Aarde. *Between Mountains and Sea* (2020) gaat dieper in op het benoemen, bekritisseren en vormgeven van het narratief rond onze exploitatie en perceptie van de natuur en het toekomstbeeld dat we ervan heb-

ben. Het video-essay onderzoekt de definitie van 'natuur' in Nederland en stelt daarbij de vraag of het discours over de natuur zich niet in eerste instantie zou moeten richten op taal, waarbij het van belang is om eerst even stil te staan bij wat we nou werkelijk bedoelen met het begrip 'natuur'. Het derde hoofdstuk is *Shifting Dunes* (2022). Dit werk richt zich op de betekenis van het begrip natuurmonument, met name op de toepassing ervan in Nederlandse historische en wetenschappelijke archieven en op hoe de term tegenwoordig wordt gebruikt met betrekking tot het conserveren en beschermen van het Nederlandse natuurlijke landschap. Tijdens een wandeling door een gebied dat vastgeklemd ligt tussen land en zee onderzoeken Mennens en Eli Heimans wat al verloren is gegaan, en vragen zich vervolgens af wat het lot van de natuur zal zijn in de nabije toekomst.

Geïnspireerd op belangrijke archiefmaterialen uit de nalatenschap van Eli Heimans, heeft Mennens in het geweven tapijt *Zur Geologie des Gerolsteiner Landes* (De geologie van de regio Gerolstein, 2020) verschillende theorieën verwerkt over ons historisch begrip van de geologische ontwikkelingen onder het landschap. Het uitgangspunt voor het tapijt is een kaart met de hoogtevverschillen van Gerolstein (Duitsland) die Heimans rond 1910 maakte. Daarnaast bevat het tapijt verschillende strategisch geplaatste archiefbeelden ter markering van de begin- en eindstadia van Heimans' werken en leven.

5

SISSEL MARIE TONN & JONATHAN REUS

The Intimate Earthquake Archive

De afgelopen tweeëndertig jaar hebben de bewoners van de provincies Groningen en Drenthe regelmatig te maken met door mensen veroorzaakte aardbevingen. Ze zijn het gevolg van de aardgaswinning in het Groningenveld, het grootste aardgasveld van Europa. Gefascineerd door dit fenomeen onderzocht Sissel Marie Tonn twee zeer verschillende informatiebronnen. De eerste daarvan is de digitale databank van het Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (KNMI) en de tweede betreft de persoonlijke verhalen van de inwoners van Groningen. Terwijl het bij het KNMI gaat om nauwgezette annotaties, berekeningen en grafieken, vertellen de inwoners over de impact van de aardbevingen op henzelf en het zintuiglijke archief dat deze bevingen hebben gevormd in hun lichaam. De naschokken duren langer dan de eigenlijke bevingen aanzien zaken als angst, slapeloosheid, duizeligheid en andere gezondheidsproblemen ook in de uren en dagen na de aardbeving aanwezig blijven.

The Intimate Earthquake Archive bestaat uit een hesje voorzien van tactiele transducers (vibrerende speakers) en een geluidswerk dat wordt afgespeeld via een koptelefoon; gezamenlijk leiden ze tot een zintuiglijke ervaring. Terwijl de geschiedenis van de aardgaswinning in Groningen en de daaruit voortvloeiende, door mensen veroorzaakte aardbevingen zich ontploegen in het geluidswerk, voelt de bezoeker via het hesje de trillingen en het gerommel in het eigen lichaam. De zintuiglijke, tactiele aardbevingservaring van het archief trekt als een golf door het lichaam, vergelijkbaar met hoe seismische golven over het land trekken en een ingrijpend effect hebben op de bevolking van het noorden van Nederland.

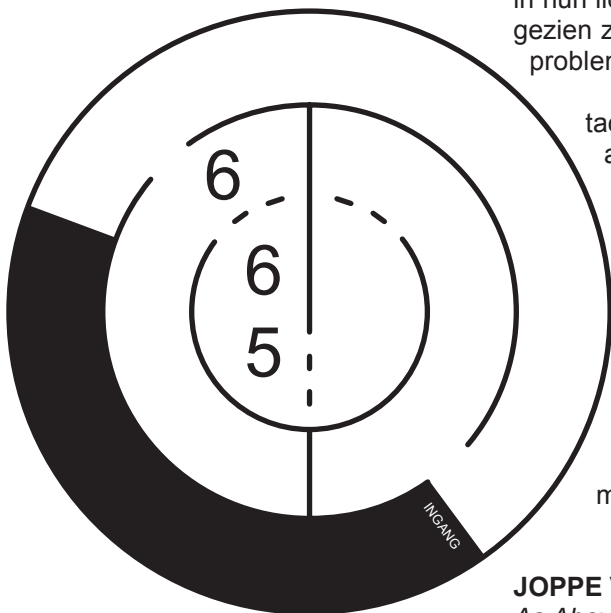
Het werk wordt aangevuld met een tijdlijn van gedocumenteerde aardbevingen, afgezet tegen de in het verlengde daarvan ondernomen politieke en maatschappelijke acties en reacties.

6

JOPPE VENEMA

As Above So Below

As Above So Below bestaat uit drie grote, van aarde gemaakte batterijen die elektriciteit genereren uit tellurische stromingen (oftewel aardstromen). Het gaat hierbij om stromingen op extreem lage frequenties die onder invloed staan van zonnevlammen, bliksem en andere elektromagnetische fenomenen die zich afspelen rond het aardoppervlak. Tellurische stromingen worden vaak in kaart gebracht bij de zoektocht naar olie- en gasvelden, de drijfveren van de economie van Drenthe, de geboorteprovincie van de kunstenaar. In Drenthe werden vanaf de achttiende eeuw veenkoloniën gesticht. Nadat deze vanaf 1850 op grote schaal verder werden ontwikkeld, gingen ze een belangrijke rol spelen in de brandstofvoorziening voor de Nederlandse industrialisatie. Centraal in Venema's onderzoek staat het gebied rond het dorp Schoonebeek.

Het olieveld aldaar werd jarenlang geëxploiteerd door de NAM (Nederlandse Aardolie Maatschappij).

Met behulp van zijn batterijen voert Venema nog een laatste winningscyclus uit. Hij gebruikt turf uit het gebied rond Schoonebeek om laagspanningsstroom op te wekken. De vorm van de batterijen is geïnspireerd op antennennetwerken, in het bijzonder op die van de LOFAR in Exloo, Drenthe. Deze radiotelescoop is op dit moment de grootste ter wereld en is in staat de laagste frequenties die vanaf de Aarde waargenomen kunnen worden op te vangen. De LOFAR-telescoop wordt voor meerdere onderzoeksdoeleinden tegelijkertijd gebruikt: van astrofysica tot preciselandbouw. In plaats van als een telescoop voorbij de grenzen van de Aarde te kijken, kijkt *As Above So Below* naar wat aanwezig is in en onder de grond, en richt daarmee onze aandacht op de ondergrondse energieën die zich bevinden in de aangetaste veengronden van Drenthe.

7

EDITH VAN LECKWIJK

De gashouders

1928

Leckwijk (1899–1987) was een Belgische schilder die zowel in België als Nederland woonde en werkte. Ze stond voornamelijk bekend als schilder van expressionistisch landschappen en stadsgezichten. Een voorbeeld hiervan is *De Gashouders* (1928). Van Leckwijks schilderij stelt een landschap met gashouders voor. Dit soort opslagtanks waren met name gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw op grote schaal aanwezig in Nederland. Gashouders werden gebouwd voor het tijdelijk opslaan van uit kolen gewonnen gas voor industrieel en huishoudelijk gebruik. Na de introductie van aardgas werden de meeste van deze gashouders gesloopt. Toch zijn enkele ervan bewaard gebleven als rijksmonumenten en cultuurlocaties, zoals de Westergasfabriek in Amsterdam en de Gashouder in Dedemsvaart. De infrastructuur voor het produceren en opslaan van gas was een essentieel onderdeel van het inpolderen van land en als zodanig onderdeel van het zich ontwikkelende industriële landschap van Nederland.

Het werk van Edith van Leckwijk is welwillend ter beschikking gesteld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

8

DE DELTAWERKEN IN HET HARINGVLIET

EDUARD VAN ZANDEN

Bouwput in het Haringvliet I & II

1960

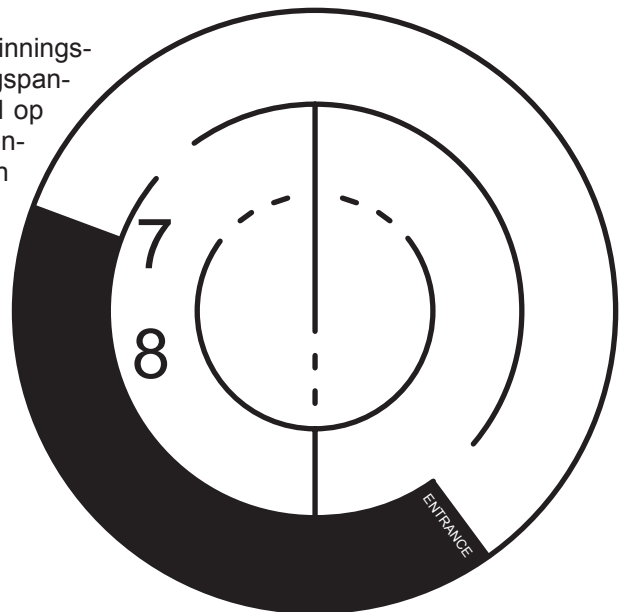
BEN IKELAAR

Deltawerken Haringvliet I & II

1966

Tussen 31 januari en 1 februari 1953 vond de catastrofale Watersnoodramp plaats. Hierbij kwam 162.000 hectare land onder water te staan en kwamen meer dan 1800 mensen om het leven. Ook zorgde de vloed voor aanzienlijke materiële schade. Tien dagen na de ramp stelde het Ministerie van Verkeer en Waterstaat de Deltacommissie in met als doel het uitvoeren van een reeks grootschalige projecten langs de gehele kustlijn om het land in de toekomst te beschermen tegen overstromingen. Deze zogeheten Deltawerken werden gerealiseerd tussen 1954 en 1997. Dit gigantische infrastructurele project werd in de politiek neergezet als een vorm van nationale trots en leidde onder andere tot het uitschrijven van kunstopdrachten aan zevenentwintig kunstenaars om te Deltawerken te documenteren.

Onder deze kunstenaars waren Eduard van Zanden en Ben Ikelaar die werk maakten met betrekking tot het Haringvliet, een zeearm in de provincie Zuid-Holland. Gevoed door zowel rivieren als de zee had het Haringvliet ooit een florerend ecosysteem met brak water. Ook was er een gezonde populatie zeehonden en diende de zeearm als toegangspunt voor migrerende vissen als zalm en steur. Door de constructie van een dam in de jaren 1960 werd de zeearm afgesloten waardoor de zeehonden verdwenen en de vismigratie

werd belemmerd.

De etsen van Van Zanden en Ikelaar verbeelden de monumentale schaal van het Deltawerk in het Haringvliet. Daarmee maken ze niet alleen de ingrijpende consequenties voor landschap en milieu inzichtelijk, maar ook hoe de Deltawerken een belangrijke rol hebben gespeeld in het vormen van de culturele en ecologische identiteit van Nederland.

Het werk van Eduard van Zanden en Ben Ikelaar is welwillend ter beschikking gesteld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

9

JOOP DAM

Alternatief Oosterschelde onderzoek & Kaart Oosterschelde
1970—1974

De schrijver en kunstenaar Joop Dam (1922-1997) begon zijn loopbaan als impressionistische aquarellist, maar besloot zich later te richten op onderzoek en artistiek werk over de verontreiniging van Nederlandse getijdengebieden. Begin jaren zeventig realiseerde hij het project *Alternatief Oosterschelde Onderzoek* waarvoor hij onderzoek deed naar ecologische veranderingen in de Oosterschelde, een voormalig estuarium in Zeeland. De Oosterscheldekering was het grootste project van de Deltawerken, een verdedigingssysteem dat tussen 1954 en 1997 werd aangelegd in het zuidwesten van Nederland met als doel het beschermen van een groot grondgebied rond de Rijn-Maas-Schelde-delta tegen de zee. Deze Deltawerken omvatten dammen, afwateringskanalen, sluizen, dijken, stuwwallen en stormvloedkeringen.

Met zijn project wilde Joop Dam mensen bewust maken van het complexe en levendige ecosysteem van het estuarium, en het belang van getijden om dit milieu — nu afgesloten door gigantische sluisdeuren — in stand te houden. Hij bundelde al zijn onderzoek over getijden in de publicatie *Getijdenboek* (1975) waarin hij wetenschappelijk werk combineerde met artistiek werk. Een selectie hieruit is te zien in deze tentoonstelling.

Het werk van Joop Dam is welwillend ter beschikking gesteld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

10

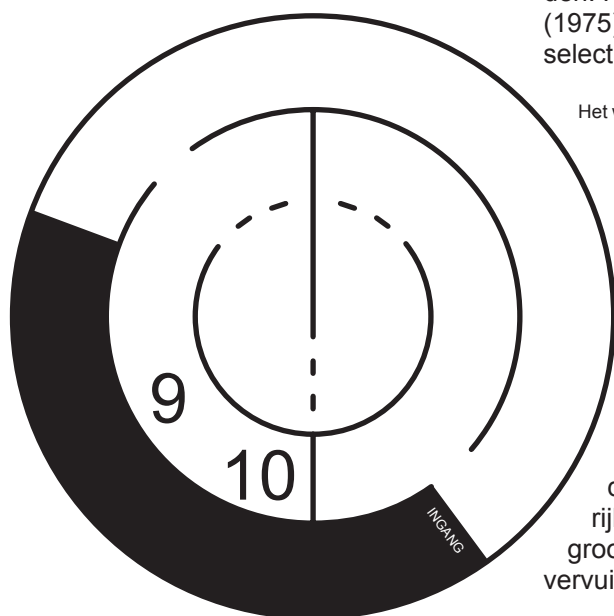
BERKVELDT

Under Six Meters of Sand
Tijdsduur: 25 minuten

Berkveldt is een in Rotterdam gevestigde studio die werd opgericht door Noëlle Ingevelde en Juriaan van Berkel. In hun werk verkennen zij de complexe verhoudingen en spanningen tussen mensen en de ecosystemen waar ze deel van uitmaken. In de documentaire *Under Six Meters of Sand* gaat Berkveldt op zoek naar de oorsprong van de destructieve en snelle industriële expansie van Europoort, een omvangrijk gebied dat deel uitmaakt van de Haven van Rotterdam, een van de grootste (petro)chemische industriële gebieden ter wereld en een van meest vervuulende havens in Europa.

De documentaire onthult de ingrijpende effecten van de zeer snelle industriële expansie van de Haven van Rotterdam na de Tweede Wereldoorlog. Gericht op reconstructie en economische vooruitgang, vond in dit gebied een drastische transformatie plaats. Vanwege het toenemende aantal grote olietankers en enorme containerschepen in de Rotterdamse haven, werd een uitbreiding naar het westen gerealiseerd op land dat was teruggewonnen op de zee, de Maasvlakte. Als gevolg van dit gigantische project gingen indertijd zowel de dorpen Blankenburg en Nieuwesluis als het natuurreservaat De Beer verloren, allemaal begraven onder zes meter zand.

Aan de hand van archiefmateriaal en getuigenissen van getroffen inwoners en experts brengt de documentaire niet alleen in beeld hoe een florerend, biodivers vogelreservaat kon verdwijnen, maar wordt ook ingezoomd op de socioculturele verhoudingen van een gemeenschap die gedwongen werd te verhuizen. *Under Six Meters of Sand* is een aanmoediging om de herinnering in stand te houden aan dit gebied dat voor altijd verloren is als gevolg van verregaande industrialisatie opgelegd door politiek opportunisme en het najagen van niet-duurzame economische groei.

JAARPROGRAMMA 2024

DE GRENZEN AAN GROEI

TUSSEN SYSTEEMVERANDERING EN CONSUMENTENACTIVISME

[...] Het avontuur van de afgelopen drie eeuwen kan worden samengevat in het verhaal van een dubbele verplaatsing: van economie naar ecologie. Twee vormen van vertrouwde habitats, oikos: we weten dat de eerste onbewoonbaar is geworden en de tweede nog niet klaar voor ons is. De hele wereld is gedwongen over te stappen op 'De Economie', waarvan we nu weten dat het slechts een utopie is—of beter gezegd een dystopie, zoiets als opium voor het volk. Er wordt nu van ons gevraagd om plotseling met onze bagage naar de nieuwe woonplaats te verhuizen die 'Ecologie' wordt genoemd en die aan ons is verkocht omdat deze beter bewoonbaar en duurzamer is, maar die op dit moment niet méér vorm of inhoud heeft dan De Economie, die we zo graag achter ons willen laten. [...] We zijn reizigers op doorreis, als ontheemde massa's die momenteel ronddwalen tussen de dystopie van de economie en de belofte van de ecologie, en behoefte hebben aan een stedenbouwkundige die een onderkomen voor ons kan ontwerpen en ons tekeningen kan laten zien van een tijdelijke woonruimte op Aarde.¹

In 1972 verscheen het inmiddels vermaarde rapport *De Grenzen aan Groei*, gepubliceerd door de Club van Rome. Opgericht door een groep intellectuelen en grootindustriëlen, gaf deze club opdracht aan een team MIT-wetenschappers, onder leiding van Donella en Dennis Meadows, om het verband tussen de exponentiële groei van onze materiële consumptie en de gevolgen hiervan voor het klimaat en milieu op Aarde te onderzoeken. Het rapport, voor het eerst gebaseerd op computersimulaties, gaf een prognose en een uitwerking van een aantal scenario's over de toekomst van grondstof- en voedselverbruik. De premisse van het rapport: binnen een aantal decennia raken de grondstofvoorraden op Aarde uitgeput. Destijds heeft het rapport van de Club van Rome grote impact in Nederland. Om de Aarde leefbaar te houden moeten we de economische groei beheersen, verkondigen prominente politici als Joop den Uyl: "De ongebreidelde werking van het winstmotief heeft geleid tot een omhoogtorende produktie van parasitaire aard. Wij dachten rijk te worden, maar wij werden arm, arm aan beschikbaar leefmilieu, aan welzijn".² Nu, inmiddels vijftig jaar later, is de uitvoering van de kernboodschap van het rapport naar de achtergrond gedreven en weerbarstig gebleken. Dat komt onder meer door kortetermijndenken in de politiek, rond het begrotingstekort en werkgelegenheid, de opkomst van de neoliberale doctrine waarin iedereen profiteert van meer groei door het *trickle-down*-mechanisme, en de lobby van grote bedrijven om winstmaximalisatie op de eerste plek te zetten.

Met het rapport *De Grenzen aan Groei* als ankerpunt ontwikkelt RADIUS in 2024 een programma dat de verhoudingen tussen economie en ecologie beproeft. Aan de hand van een vijftal tentoonstellingen en een publieks- en educatieprogramma, stellen we ons het doel om tegenwicht te bieden aan de globale en totaliserende werking van het geavanceerd kapitalisme als heersend economisch systeem. Door het inzetten van de verbeeldingskracht en het voorstellend vermogen van kunstenaars en andere belanghebbenden willen we met dit jaarprogramma de begripsbepaling van waarde, verlangen, overvloed en schaarste herzien in het licht van klimaatverandering en ecologisch verval. Hoe kunnen we weerstand bieden tegen de totaliserende werking van kapitalisme en welzijn prioriteren boven winstmotief?

¹ Bruno Latour, *An Inquiry into Modes of Existence: An Anthropology of the Moderns* (Cambridge en Londen: Harvard University Press, 2013), 23.

² Jaap Tielbeke, *We Waren Gewaarschuwd*, Amsterdam: Das Mag, 2022, p. 27.

DE GRENZEN AAN GROEI, Hoofdstuk 2
VAN RASTER NAAR VECTOR: NEDERLAND WINSTLANDSCHAP
18 mei — 25 augustus 2024

BERKVELDT
DAAN COUZIJN
JOOP DAM
BEN IKELAAR
MIRTE VAN LAARHOVEN
EDITH VAN LECKWIJK
VERA MENNENS
VÍCTOR MUÑOZ SANZ
SISSEL MARIE TONN & JONATHAN REUS
JOPPE VENEMA
EDUARD VAN ZANDEN

Curator: Niekolaas Johannes Lekkerkerk
Assistent Curator: Sergi Pera Rusca
Tekst: Niekolaas Johannes Lekkerkerk en Sergi Pera Rusca
Vertaling: Marie Louise Schoondergang
Grafisch Ontwerp: Sabo Day en Augustinas Milkus
Projectleider productie: Pilar Mata Dupont
Projectleider educatie: Boutaina Hammana
Marketing, communication en PR: Daan Veerman
Kantoormedewerker: Suzanne Voltaire
Technische ondersteuning: Menno Verhoef en Stefan Bandalac

Deze tentoonstelling is mogelijk gemaakt met de steun van:

Mondriaan Fonds
Gemeente Delft
Gieskes-Strijbis Fonds
Stichting Zabawas
Iona Stichting
Van der Mandele Stichting
Stichting Mr. August Fentener van Vlissingen Fonds

RADIUS

Centrum voor Hedendaagse Kunst en Ecologie
Kalverbos 20
2611 XW Delft
Nederland
info@radius-cca.org
www.radius-cca.org

